

ניצחון משיגים בתמרון יבשתי

במלחמה עם צבאות הטרור זנח צה"ל את מושג ההכרעה, ועימו גם את השימוש בתמרון היבשתי כאסטרטגיה התקפית ויוזמת לניצחון במערכה. מבחן ההיסטוריה, והמציאות החדשה באזור, מחייבים שיבה למושגים ישנים

"פעם נתת לאויב עם נבוט בראש – ואז היו לו אפקטים" (רב-אלוף במילואים דן שומרון, ריאיון לידעויות אחרונות, 5 בינואר 2007).

בעשורים האחרונים מתנסות עוד ועוד מדינות בלוחמה לא-מאוזנת שנוקטים נגדן מיליציות, ארגוני טרור או שילוב של שניהם – "צבאות טרור", כפי שכונה זאת הרמטכ"ל אביב כוכבי. לוחמה לא-מאוזנת, א-סימטרית, מאופיינת בקיום פער רב בין העוצמה הצבאית, הפוליטית והכלכלית של שני הצדדים הלוחמים, ובהבדלים גדולים במעמדם המשפטי, בדימוי שלהם ובציפיות של הקהילה הבין-לאומית מהם. בדרך כלל מדובר בלוחמה בין מדינה, הצד ה"חזק", לבין גורם אלים שאינו מדינה. פערים אלה משפיעים על דרכי הפעולה שנוקט הצד "החלש".¹

מלחמת וייטנאם היא הדוגמה הבולטת ביותר ללחימה מהסוג הזה. ארגון גרילה הצליח להביס את הצבא הגדול והמתקדם ביותר בעולם ולגרום לו לסגת מזירת העימות. כן מרבים להזכיר כדוגמאות ללוחמה לא-מאוזנת את הלחימה של צרפת באלג'יריה (1954–1962), הלחימה של ברית המועצות באפגניסטן (1979–1989), ושל ארצות הברית באפגניסטן (2001–2014) ובעיראק (2003–2011). בהקשר הישראלי, אפשר למנות את המבצעים בלבנון בעת שהות צה"ל ברצועת הביטחון (מבצע 'דין וחשבון' ב-1993 ומבצע 'ענבי זעם' ב-1996), מלחמת לבנון השנייה (2006), והמבצעים הצבאיים והסבבים הצבאיים ברצועת עזה בשני העשורים האחרונים (החל ממבצע 'גשם ראשון' ב-2005).

ללחימה לא-מאוזנת בעת המודרנית יש היגיון אסטרטגי שונה מזה של לחימה מוסכמת (קונבנציונלית) בין מדינות לאום. עיקרו של ההיגיון הלא-מאוזן הוא הניסיון

עומר דוסטרי הוא דוקטורנט בתחום צבא וביטחון במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן, וחוקר במכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון.

של הגורם הלא-מדינתי להגביל את יכולתו של הצבא המדינתי להביא לידי ביטוי את יתרונותיו המובנים: הארגון צבאי והיכולת לגייס משאבים כלכליים וכוח-אדם. מנהיגי השחקנים הלא-מדינתיים מקווים שההגבלה הזו תגרום להתשת המדינה, לסדיקת החוסן הלאומי שלה, ולהחלטתה לוותר בסופו של דבר על המשך המאבק.²

הלחימה הלא-מאוזנת מצד שחקנים לא-מדינתיים מתבססת בעיקר על שטח ועל אוכלוסייה, ומאופיינת בניידות, חמקנות והיעלמות, ביזור, תחבולה, הונאה, הפתעה והימנעות מקרבות הכרעה. לחימה זו מקשה על היריב למצוא את מרכזי הכובד של השחקן הלא-מדינתי (ויש הטוענים כי לשחקנים אלה אין כלל מרכז כובד), ועל כן מקשה עליו להכריעו.³ ואכן, בבסיס הדיון באשר ללוחמה הלא-מאוזנת עומדת השאלה אם ניתן להשיג במסגרתה הכרעה.

מקרי בוחן

במהלך השנים, על בסיס ניסיון היסטורי שנצבר, התגבשה בקרב רבים הדעה שלפיה לא ניתן להשיג הכרעה צבאית בסכסוכים לא-מאוזנים, ויש להגדיר לגביהם מחדש את המושג "ניצחון" כך שלא יכלול הכרעה בשדה הקרב. יש הטוענים כי צריך למחוק כלל את המושג הכרעה בלחימה כזאת.⁴

בשל כך התקבעה בתודעת העולם התפיסה שלוחמת גרילה וטרור היא כלי יעיל להתמודדות עם יריבים חזקים, ובהתאמה התקבעה התפיסה שהפעלת כוחות צבא סדירים אינה יעילה להתמודדות בלימה נגד ארגוני טרור ומתקוממים. מכאן קצרה הייתה הדרך למסקנה שהניצחון הצבאי המסורתי אינו רלוונטי לסכסוכים שבהם צבא סדיר נלחם נגד ארגון שאינו מדינה.⁵ אם לא ניתן להשתמש ביעילות בכוח צבאי נרחב נגד ארגונים כאלה, אזי ממילא לא ניתן להכריעם כפי שניתן לעשות לצבא של מדינה. ואם לא ניתן להכריע אותם, משתמע שיש להכיר בקיומם ולהגיע איתם להידברות ולפשרה מסוימת – או להיכנע לדרישותיהם ולוותר מראש על המאבק.⁶

כפי שאראה עכשיו, ההשקפה הזאת מוטעית ומבוססת על לקחים היסטוריים חלקיים. יש מקרים בהיסטוריה שבהם הצליחו מדינות להכריע הכרעה צבאית, ברמה המבצעית, המערכתית-טקטית, שחקנים לא-מדינתיים שבחרו לנקוט התקוממות, גרילה או טרור. הנה, בסקירה בסיסית, כמה מהם.

חסול המרדנות הקומוניסטית במלאיה על ידי בריטניה (1954–1960)

מלאיה, כיום חלק ממלזיה, הייתה פדרציה של מושבות בריטיות ומדינות חסות בריטיות. המלחמה בה פרצה בין מורדים קומוניסטים לבין כוחות הצבא של בריטניה. המפקד העליון של כוחות בריטניה במזרח-הרחוק, לוטננט-ג'נרל סר ניל ריצ'י, גרס כי באסטרטגיה התקפית אפשר יהיה לגרום ללוחמי הגרילה למנוע

ממקום למקום בלי שיוכלו להתארגן בקרב האוכלוסייה המקומית.⁷ ואכן, בעקבות אסטרטגיית ההתקפה של הלחימה הבריטית, לוחמי הגרילה נמצאו במנוסה תמידית, נמנעו מהם מזון ואמצעי-לחימה, ולא התאפשר להם לגייס כוח-אדם לשורותיהם המידלדלות והולכות. שליטה כמעט מוחלטת של הבריטים באזורים המיושבים מנעה מהקומוניסטים לבנות בסיסים חדשים ולהקים רשתות לגיוס כוח-אדם ולאספקת מזון. נוסף על כך, על הכפרים שהיו בשליטה בריטית הופעל לחץ בשיטת המקל והגזר. תנועת התושבים הוגבלה, נערכו ביקורות והוקמו מחסומים כדי לתפוס מבריחי מזון ואמצעי לחימה ללוחמי הגרילה, ועל כפרים מסוימים שנחשדו בסיוע ללוחמי הגרילה הושטו עיצומים כלכליים ופגיעה בתנאי הרווחה. במקביל, הכרזה על כך שכפר "נקי", כלומר שאין בו נוכחות של גרילה קומוניסטית, אפשרה הסרת הגבלות ואף מתן הטבות לתושבי האזור.⁸ עד שנת 1960 חוסל עיקר התשתית הקומוניסטית במלאיה, ולמעשה חוסלה המרידה הקומוניסטית בכלל, חרף הטופוגרפיה המורכבת והמאתגרת של מלאיה (הרים גבוהים, עד כדי 2,000 מטרים, המכוסים בג'ונגלים עבותים) שסיפקה תנאים מיטביים למורדים.

דיכוי מרידת המאו-מאו בקניה על-ידי בריטניה (1952–1956)

קניה הייתה בעת ההיא מושבה בריטית. מאוגוסט 1953 ואילך פעלו הבריטים למיגור המאבק המזוין של תנועת המאו-מאו בקניה, שזוהתה עם שבט הקיקוי, נגד המתיישבים האירופים והאוכלוסייה האפריקנית שתמכה בשלטון המושבה. עיקר פעילותה של המאו-מאו היה בג'ונגלים של מרכז קניה. גם בלחימה זו בחרו הכוחות הבריטים באסטרטגיית התקפית. הם ניתקו פיזית בין לוחמי הגרילה, מהלך שהקשה על ביצוע פעולות צבאיות מתואמות ועל העברת ידיעות והוראות בין הלוחמים.⁹ נוסף על כך, כמו במלאיה, הבריטים ניתקו את המאו-מאו מהתמיכה והסיוע בכפרים. בתחילת 1955 החלו הבריטים לפעול בתוך הג'ונגלים כדי לחפש אחר שרידי היחידות הלוחמות של המאו-מאו. הטקטיקה שנקטו הבריטים הייתה הפעלת יחידות קטנות ומובחרות, שבחלקן כללו לוחמי מאו-מאו שנשבו או ערקו. ניתן לקבוע, פחות או יותר, כי המרד הגיע לסיומו עם תפיסתו והוצאתו להורג של מנהיג המאו-מאו, דדן קימתי, בסוף 1956.¹⁰

המערכה הצבאית של ממשלת סרי-לנקה נגד הנמרים הטמילים (2006–2009)

המערכה המתמשכת של ממשלת סרי-לנקה נגד ארגון 'הנמרים הטמילים', בשנים 2006–2009, הייתה חלק ממלחמת האזרחים במדינה האי הגדולה, שנמשכה כ-25 שנה. במסגרת המערכה הזאת יצאו לפועל מבצעים צבאיים רבים, שתוכנית הפעולה שלהם כללה מאפיינים אלה: חסימה מועילה של שטח הלחימה בים וביבשה כדי למנוע מהמורדים לתמרן או לברוח מהקרב; התבססות על פעולה מבוזרת של יחידות חי"ר קטנות לאורך חזית רחבה, תוך סיוע הדוק של כוחות ימיים ואוויריים; פעולה רציפה ומתמשכת ללא הפסקה; והפעלת לחץ צבאי על המורדים בתוך שטח השליטה שלהם.

הגדלה ניכרת של סדר כוחות הביטחון השונים אפשרה לצבא ולכוחות המשטרה להפגין נוכחות בכל אזור, וכך נמנע מהמורדים לחזור ולהתבסס בשטחים שמהם נסוגו בעבר. עקב ההכרח של המורדים להגן על שטחם ועל בסיסייהם, הם נאלצו להיכנס לקרבות עתירי אש שבהם נחשפו לפגיעות קשות, עד שלבסוף הם הותשו וחוסלו.¹¹

הלחימה של צרפת נגד המורדים באלג'יריה (1954–1962)

גם את הלחימה של צרפת באלג'יריה, במסגרת מה שנקרא "מלחמת העצמאות של אלג'יריה", אפשר להגדיר כמוצלחת ברמה המערכתית-טקטית. בתקופה זו פעלו הצרפתים פעלו בעיקר נגד ארגון אף-אל-אן, "החזית הלאומית לשחרור אלג'יריה". מסתיו 1954 עד קיץ 1957 הייתה הטקטיקה של הכוחות הצרפתיים הגנתית באופייה, והתבססה על הקמת מערכת מוצבים באזורים הסמוכים ליישובים כפריים. מתוך המוצבים יצאו סיורים ונשלחו מארבים. מעת לעת נערכו גם מבצעים רחבי היקף. ואולם, פעולות אלו זכו להצלחה מועטה בלבד. עדות לכך נתנו התעצמות המתקפות של כוחות הגרילה האלג'יריים, והתגברות פעולות הטרור העירוני, במיוחד בעיר אלג'יר.

התקופה השנייה החלה בשלהי 1957 ונמשכה עד לסיומה של המלחמה, ביולי 1962. בתקופה זו שינו הצרפתים את הטקטיקה והאסטרטגיה, עם הגעת יחידות העילית של הצבא הצרפתי מקרב הצנחנים ולגיון הזרים. גם הכוחות הרגילים של צבא צרפת גדלו במידה ניכרת.¹² תוכנית הצרפתים כללה הריסה של מעוזי המורדים בהרים, חסימת הגבול עם תוניסיה, וחימוש הכפריים על מנת שייגנו על עצמם. אזורים שבהם הייתה נוכחות גרילה חזקה הוכרוזו כאזורי ביטחון ובודדו בידי כוחות צבא. התושבים באזורים יושבו-מחדש במקומות אחרים, וכפרייהם הנטושים נהרסו כדי למנוע מהמורדים מקורות מזון ומקומות מסתור. התנועה בהם הותרה רק לכוחות צבא צרפתיים, והללו קיבלו אישור לירות באופן חופשי. היוזמה ההתקפית של יחידות העילית הצרפתיות חיסלה בהדרגה את תשתית המורדים בערים המרכזיות, וכוחות משימה ניידים וחזקים פעלו בהצלחה רבה באזורים הכפריים. לנוכח עוצמתו המוכחת של הצבא הצרפתי נאלצו עתה המורדים לפעול רק נגד יחידות מבודדות וחלשות, ורק כאשר היו משוכנעים שיצליחו.¹³ לצד הפעילות ההתקפית היוזמה בתוך אלג'יריה נבנה לאורך כ-300 ק"מ 'קו מוריס', במקביל לגבול עם תוניסיה, שעצר חדירות והברחות נשק מהמדינה השכנה.

צעדים אלה חיסלו כמעט לחלוטין את כוחו הצבאי של האף-אל-אן. ברמה המבצעית המערכתית-טקטית, היה מדובר בהצלחה צרפתית. אולם, בעקבות הלחץ הבין-לאומי והחברתי בתוך צרפת, החליט נשיא צרפת שארל דה-גול לסגת מאלג'יריה.¹⁴

פעילות האמריקנים במבצע "סינדר פולס" במסגרת מלחמת וייטנאם (1967)

חרף הביקורות הרבות, והמוצדקות בחלקן, על ההתנהלות הצבאית האמריקנית במלחמת וייטנאם, ניתן למצוא גם בה מקרים מוצלחים התומכים בטענה כי ניתן להכריע בלחימה לא-מאוזנת, לפחות ברמה המבצעית המערכתית-טקטית.

מול העוצמה והחשיבה הצבאית המוסכמת של ארצות הברית ניצב הווייטקונג, שלחם לפי עקרונות הגרילה של מאו דזה דונג. עקרונות אלה קבעו כי אין להתעמת ישירות עם אויב הנהנה מעליונות צבאית, וכי על כוחות הגרילה לתקוף רק במקום ובזמן הנוח להם. הכוחות האמריקניים שאפו למנוע מהווייטקונג לפעול על פי תפיסה זו. הם סירבו לנהל מלחמה סטטית בעלת מאפיינים הגנתיים, כדרכם של הצרפתים בווייטנאם עשור קודם לכן, ושאפו להעביר את המלחמה לשטחים שבהם שלט הווייטקונג כדי לאלצו להילחם. ברור היה לפיקוד האמריקני שאם יצליח לכפות על הווייטקונג עימותים כאלה, יוכלו להביא לידי ביטוי את העוצמה שעמדה לרשותם ולהשיג הכרעה וניצחון.¹⁵ לצורך זה ניהלו האמריקנים מאות מבצעי "חפש והשמד": שיגור יחידות בסדרי גודל שונים לחפש אחר האויב ולהשמיד את מתקניו הצבאיים: בונקרים, מנהרות, מצבורי אורז ותחמושת נסתרים ומחנות אימונים.

הדוגמה הבולטת ביותר להכרעה במלחמה היא מבצע "סידר פולס" (Cedar Falls) שהתנהל באזור מפתח אסטרטגי של הווייטקונג בדרום וייטנאם בינואר 1967. האמריקנים הקצו למבצע כוחות גדולים בהיקף של גיס, ובמהלכו נעשה שימוש בכל היכולות הצבאיות שעמדו לרשות צבא ארצות הברית בווייטנאם: כוחות מוטסים, חי"ר ממוכן, שריון, ארטילריה, מסוקים מסוגים שונים, מפציצים כבדים, מטוסים לסיוע אווירי קרוב, כוחות הנדסה ואף לוחמה כימית. מטרת המבצע הייתה להשמיד את תשתית הווייטקונג שהתרכזו באזור שהוחזק בשליטתו וכונה "משולש הברזל". האמריקנים עשו במהלך המבצע מה שכל כוח סדיר שואף לעשות בנסיבות כאלו: לממש את יתרונותיו הגדולים בכוח אש, בניידות ובטכנולוגיה מתקדמת. לכוחות הגרילה של הווייטקונג לא היה מענה ליתרונות אלה. הכוחות האמריקניים הצליחו לרכז מסה קריטית באזורים השונים, וכך מנעו מהווייטקונג להתגונן באופן יעיל. ריכוז הכוח, והתנועה המהירה ממקום למקום, גרמו לווייטקונג לנוע מעמדותיו ובכך לחשוף את עצמו לאש ארטילרית ולהפצצות מהאוויר.

ב-19 ימי המבצע הצליחו הכוחות האמריקניים להרוס את התשתית המבצעית של הווייטקונג באזור. מערכת המנהרות נהרסה, והאוכלוסייה שתמכה בווייטקונג גורשה. בדו"ח המסכם של המבצע נכתב כי מפקדת הווייטקונג במשולש הברזל הושמדה בפעולה משולבת של כוחות חי"ר והנדסה ושל כוחות אוויר. וכך, למעשה, נהרסו מקום המקלט המרכזי ואזור השליטה העיקרי של הווייטקונג בדרום. יתרה מכך, לוחמי וייטקונג נכנעו, נשבו וערקו במספרים חסרי תקדים.¹⁶ מהבחינה המבצעית, המבצע אכן היה מוצלח – בעיקר משום שהווייטקונג לא היה מסוגל לעמוד מול עוצמת האש והניידות של האמריקנים. אלא שהכוחות האמריקניים נסוגו ממשולש הברזל והווייטקונג חזר אליו – וכך לא תורגמו ההצלחות במבצע זה ובבאים אחריו לידי הצלחה ברמה האסטרטגית.¹⁷

מבצע חומת מגן (2002)

מבצע 'חומת מגן', שנערך בערים בשליטת הרשות הפלסטינית ביהודה ושומרון, הוא עדות מוחשית להכרעה נגד ארגוני טרור ובלחימה הלא-מאוזנת. המבצע החל בחג הפסח תשס"ב, ב-29 במארס 2002, יומיים לאחר הפיגוע במלון פארק בנתניה בליל הסדר. לפני המבצע גייס צה"ל כ-20 אלף חיילי מילואים, ובמהלכו הופעלו חמש אוגדות ברמאללה, שכם, ג'נין, בית-לחם, חברון, טול-כרם, קלקיליה ויריחו. המטרות הצבאיות של המבצע היו תפיסה והריגה של מחבלים; תפיסה והחרמה של אמצעי לחימה המיועדים לפגוע בישראל; וחשיפה והשמדה של מתקני טרור, מעבדות חבלה, מפעלי ייצור נשק ומתקני מסתור. לשם כך השתמש צה"ל בכוחות רגלים גדולים בליווי מסוקי-קרב, טנקים ודחפורים משוריינים.

המבצע החל בפלישה לרמאללה. כוחות צה"ל הטילו מצור על מתחם ה"מוקטעה", מקום מושבם של יו"ר הרשות הפלסטינית יאסר ערפאת ובכירי שלטונו. חלק מבנייני המתחם נהרסו, ואילו ערפאת הסתגר בלשכתו, יחד עם עוזריו. ברמאללה נתפסו מחבלים רבים, ביניהם גם מרואן ברגותי, מפקד התנוזים, זרוע הטרור המרכזית של פת"ח. כן נתפסו ברחבי העיר אמצעי לחימה רבים ששימשו לפעולות טרור.

בלחימה בעיר שכם, שבה שהו למעלה מ-8,000 חמושים פלסטינים, השתתפו שלוש חטיבות: צנחנים, גולני ויפתח. המעבר בשטח הקסבה הצפוף נעשה מבית לבית תוך פיצוץ קירות. יותר משבעים מחבלים נהרגו במהלך הקרב על כיבוש העיר. במזרח העיר ניהלה חטיבת השריון יפתח קרב קשה, שבמהלכו נתקלה בעשרות מטעני נפץ שהונחו על צירי התנועה וספגה ירי של צלפים. למרות זאת הצליחה החטיבה להשמיד את רוב מקורות הירי ולכבוש גם את מתחם קבר יוסף.

ב-2 באפריל נכנסו כוחות צה"ל גם למחנה הפליטים בג'נין, שהיה ברובו ממולכד במטעני חבלה. צה"ל נלחם בעיר מבית לבית, בסיוע כוחות שריון וכלי הנדסה כבדים כגון דחפורים. לוחמי צה"ל חיסלו מחבלים רבים והקריסו בניינים. במהלך הפעולות נתפסו או נהרגו גם בכירים רבים מקרב ארגוני הטרור. בסופו של דבר נכנעו המחבלים בעיר ב-12 באפריל והקרבות בעיר הסתיימו. בטול-כרם תקף תחילה חיל האוויר והרס את בניין המשטרה הבריטית שבו התבצרו המחבלים. או-אז כבש את העיר במהירות כוח צנחנים מחטיבת המילואים 55. לאחר מכן כבשה החטיבה גם את העיירה קבטיה, שנחשבה לפני כן ליעד עוין ביותר. את הערים בית-לחם, קלקיליה ויריחו כבש צה"ל כמעט ללא אש.¹⁸

עד סיומו הרשמי של המבצע, ב-10 במאי, נמנו 265 הרוגים פלסטינים ו-7,000 עצורים.¹⁹ בתוך ארבעה שבועות נכבשו מחדש ערים ומחנות פליטים ביהודה ושומרון שהיו, בייחוד לאורך השנה וחצי שקדמו למבצע, מקור לשרשרת בלתי-פוסקת של פיגועי התאבדות. בעקבות המבצע פסק הירי לעבר שכונת גילה בירושלים, והחלה

מגמת ירידה בפיוגועים ובמספר ההרוגים הישראלים. בסיכומו של מבצע, כמויות נשק אדירות נלקחו מן הרשות הפלסטינית, נהרסה המוקטעה, שהייתה סמלה השלטוני, מנהיגה יאסר ערפאת הושם בה במצור ובבידוד ומבוקשים רבים נעצרו.

אפשר לומר שהושגה הכרעה גם במובן המנטלי. כוח הרצון של המחבלים להילחם נשבר. כך תיאר זאת תת-אלוף עמית ימין, שהיה אז סגן מפקד גדוד 101 של הצנחנים ולקח חלק פעיל בקרבות: "הם לא נלחמו עד המוות, ורובם המכריע ביקשו להיכנע דרך ארגוני תיאום שונים. בסיום הקרב אנחנו רואים אותם בעשרות ומאות כשהם יוצאים עם הידיים על הראש, וכלוחמים היה לנו ברור שהרמה שלהם נמוכה מזו של לוחם קרבי בצה"ל. גם כשראינו אותם, הם לא נראו באמת לוחמים. פלנגות כאלה. אחרי שהם ראו את העוצמה ואת כמות הנפגעים שלהם, הם העדיפו להיכנע".²⁰

*

ראינו אם כן כי במקרים לא מעטים מדינות הצליחו להכריע מלחמות לא-מאוזנות, לפחות מבצעית ברמה המערכתית-טקטית. החלטות מדיניות – צודקות או לאו – או החלטות צבאיות קלוקלות, הן שהובילו לשינוי פני המציאות בכיוון ההפוך מההצלחות המבצעיות. ניתן להכריע בלוחמה לא-מאוזנת, בתנאים ובאמצעים מסוימים. להלן אטען כי האסטרטגיה העיקרית להכרעה בלוחמה הלא-מאוזנת היא שימוש בתמרון יבשתי. לצורך כך, אבהיר תחילה מהו.

לאן נעלם התמרון

למנוח "תמרון" התפתחו הגדרות שונות במהלך הזמן. גם היום אין בנמצא הגדרה אחת מדויקת. התמרון מוזכר לעתים כתנועת כוחות ואש, ולעיתים כרעיון המבטא את עקרון התחבולה המתמרנת את דעתו של האויב.²¹ על פי הגדרה אחת, התמרון היבשתי הוא "לחימה המתאפיינת בתנועה מכוונת של כוחות, המיוצגת בתבניות עיקריות שהן צורות הקרב, ובתבניות משניות שנגזרות מהן, כגון איגוף, ריתוק ועוד".²² הגדרה אחרת היא "פעילות מלחמתית התקפית – בעיקרה של כוחות היבשה – במסגרת מאמץ בו כוחות היבשה הם הדומיננטיים ומסתייעים בשאר הכוחות והמערכים".²³

אסטרטגיית צה"ל משנת 2015 מבחינה בין שני סוגי תמרון: (1) תמרון ממוקד לעומק, המכוון למרכזי כובד מדיניים או שלטוניים; (2) תמרון מבוזר ובר-זמני אל מול הפריסה הטקטית הרחבה של האויב.²⁴ ספרות התורה הצבאית עומדת על מאפיין נוסף של התמרון: הוא חייב לכלול מרכיבי אש – בין אם מדובר בירי בפועל, ובין אם באש נצורה, כלומר ביכולת פוטנציאלית. לפי הגדרה זו, תנועה ללא יכולת לייצר אש אינה יכולה להיחשב כתמרון, גם אם היא מעניקה יתרון מסוים על פני האויב. הספרות הצבאית במסגרת האזרחית מוסיפה אפיון הגנתי, שלפיו התמרון הוא גם תנועה של

כלי-לחימה או יחידה צבאית המיועדת להיחלץ ממצב של סכנה. הווה אומר, התמרון לא נועד רק לייצר יתרון, אלא להימנע מחיסרון.²⁵ עם זאת, מקובל כיום להתייחס לתמרון היבשתי בעיקר בהקשרו ההתקפי.

תכלית התמרון, בשקלול ההגדרות השונות, היא למנוע הישגים מהאויב, לקדם את מטרות המלחמה, ולהוביל להכרעה בלחימה. בעבר נהוג היה לראות את תכלית התמרון בכיבוש נכסים קרקעיים כביטוי לצורכי המדינות או הישויות הלוחמות. כיום יש מי שמייחסים לתמרון תכלית שונה: הרג לוחמי האויב והשמדת תשתיותיהם או שליטיהם.²⁶

מכאן הגדרה אפשרית של התמרון באופן כללי, שאנו נאמץ במאמר זה: פלישה של כוח לחימה יבשתי לשטח אויב במטרה להילחם בו באופן חזיתי, להשתלט על שטחי ונכסיו ולחתור להכרעתו.

*

עם הקמתה, נמצאה מדינת ישראל בעמדת נחיתות גיאוגרפית כלפי מדינות ערב שסביבה. חוסר-איזון זה התבטא בגודל השטחים הגיאוגרפיים של המדינות, בגודל הכוחות הלוחמים, ובכמות ואולי אף האיכות של אמצעי הלחימה. מציאות זו הובילה את קברניטי המדינה לכלול במסגרת תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל את הניסיון לקצר את משך המלחמות ולהעביר ככל הניתן את זירת הלחימה משטח המדינה לשטח האויב. אסטרטגיה זו חייבה תנועה אל תוך זירת האויב, ריכוז הלחימה בשטחו, חתירה למגע והשמדת כוחותיו ואמצעי הלחימה שלו, ופגיעה בנכסיו האסטרטגיים. כדי ליישם אסטרטגיה זו הטמיע צה"ל את גישת התמרון היבשתי במסגרת תורת הביטחון שלו.

גישת ההכרעה היבשתית המשיכה להיות נוכחת בתוכניות המבצעיות ובכתבי תורת הלחימה של צה"ל, אולם תוכניות בניין-הכוח, המכוונות את המשאבים, הסיטו אותם עם השנים למודיעין ולאש-מנגד (הארטילריה והאוויר) על חשבון כוחות היבשה.²⁷ שינויים תרבותיים, תפיסתיים, חברתיים וטכנולוגיים, שחלקם יפורטו להלן, הובילו במרוצת השנים לזניחת השימוש בגישת התמרון היבשתי – בישראל, ובצבאות של מדינות בעולם בכלל. בישראל, מאז מלחמת לבנון הראשונה נתפס הצורך בתמרון כמוצא אחרון. גם כאשר צה"ל הפעיל כוחות יבשתיים במסגרת מבצעים מוגבלים בשטחי יהודה ושומרון, רצועת עזה ולבנון נדרשו הכוחות המתמרנים להשיג יעד ממוקד ומוגבל בלבד, כגון נטרול ירי תלול מסלול או השמדת מנהרות ותשתיות טרור. בין השינויים הכלליים שהובילו לירידת קרנו של התמרון אפשר למנות תופעות אלו:

התגברות איזומי הטרור על חשבון צבאות מדינתיים. בשלושים השנים האחרונות מתמודדת ישראל בעיקר עם ארגוני טרור. הללו פועלים במרחב עירוני צפוף, מוטמעים באוכלוסייה המגינה עליהם ומאפשרת להם לתקוף מתוכה, ופוגעים במכון

בעורף הישראלי. הם אף מצוידים באמצעי לחימה מותאמי זירה, המסוגלים לפגוע בכושר התמרון של חיילי צה"ל. מציאות זו מקשה על היכולת של צה"ל לתמרן לעומק שטח האויב ואף לנסות לאגפו. הקושי אינו רק בעצם התמרון, אלא גם בסיכון הרב הכרוך בו לחיי הלוחמים וביכולת לתת לו תמיכה לוגיסטית. יתרה מכך, כיבוש שטח עוין מידי ארגון טרור פירושו שצה"ל יצטרך לאחר מכן לנהל את השטח – מציאות המזמינה התבוסות בלוחמת גרילה וטרור מתמשכת מצד שאריות ארגוני הטרור והחברה התומכת בהם. על זאת נוספת הסלידה של קברניטי המדינה מכיבוש שטח עוין, שידרוש השקעה של כספים ומשאבים רבים לתחזקו ולקיום האוכלוסייה המקומית בו.

השינוי בסוג הלוחמה בא לידי ביטוי גם בהגנה היבשתית. כוחות ארגוני הטרור התבססו בעיקר על ירי תלול-מסלול לעבר העורף של מדינת ישראל ולא על ניסיונות פלישה של כוחות רגליים לשטח מדינת ישראל. טקטיקת "עוקפת יבשה" זו הובילה לכך שההגנה של צה"ל התמקדה בממד האווירי ("כיפת ברזל", כדוגמה) ובפעולות ביטחון שוטף וסיוורים צמודי גדר. כתוצאה מכך, הצטמצם השימוש בתמרון יבשתי הגנתי.

הירידה ברמת האיומים כלפי מדינת ישראל. בתחילת דרכה התמודדה מדינת ישראל עם איום קיומי מצבאות מדינותיים במעגל הראשון והשני סביבה. מציאות זו לא הותירה לקובעי המדיניות ברירה אלא לפעול בכל הכלים שעמדו לרשותם בתחום הצבאי (נוסף על כלים ברמת הביטחון הלאומי). ההכרעה במלחמות המוסכמות יכלה להיעשות רק על ידי כיבוש שטחי האויב ופגיעה במוקדי הכוח העיקריים שלו. מכאן, שהצורך בתמרון יבשתי היה חיוני להתמודדות עם האיום הקיומי. מפת האיומים השתנתה מאוד בשלושים השנים האחרונות. בפרט, המדינות הגובלות בישראל נחלשו, בתהליך שהואץ בעשור האחרון עד כדי פירוקה של סוריה ואיבוד כובד השלטון בלבנון. כיום לא מרחף מעל ישראל איום קיומי, לבד מאיום תכנית הגרעין הצבאית של איראן – מדינה הנמצאת במעגל האיומים השלישי של ישראל.

המעמד הייחודי של זרוע האוויר בצה"ל ובחברה הישראלית. מאז מלחמת ששת הימים זוכה חיל האוויר הישראלי למעמד של כבוד והילה ולתפקיד מיוחד בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל ובתורת הביטחון בצה"ל.²⁸ החיל נתפס כמי שמסוגל לנצח במלחמות לבדו. הפגיעות שנחשפה במלחמת יום הכיפורים חיזקה עוד יותר את מעמדו של זרוע האוויר. הדבר קיבל ביטוי גם בבניין הכוח ובהפעלת הכוח בצה"ל במרוצת השנים, שנטה כאמור לטובת המודיעין המדויק והאש-מנגד מהאוויר.

השינויים התרבותיים בחברה הישראלית. החברה הישראלית עוצבה מראשיתה כחברה מגויסת הנחושה להיאבק על הקמת בית יהודי בארץ ישראל, ולאחר מכן על שימורו מפני השמדה. ההלם שספגה החברה הישראלית במלחמת יום הכיפורים הוביל להתפתחות קו חשיבה ביקורתי יותר כלפי צה"ל וקברניטי המדינה. קו זה

החריף לאחר מלחמת לבנון הראשונה. שתי המלחמות גרמו לרתיעה ועייפות בקרב החברה הישראלית ממלחמות ומנפילת קורבנות חיילים ואזרחים. מעתה גברה ההתנגדות האזרחית לקיום "מלחמות ברירה" – אך הביקורת וההתנגדות למלחמות פגעו גם ביכולת לנהל מבצעים צבאיים שנפתחו בליט-ברירה ובמטרה למנוע המשך פגיעה בעורף הישראלי. בפרט גבר בחברה הישראלית הלך הרוח החושש מפני סיכון חיילים, גם במחיר סיכון חיי אזרחים. בשל החשש מביקורת ציבורית ברוח זו, וגם בשל הססנות בצה"ל עצמו, מיאנו קברניטי המדינה להשתמש בתמרון יבשתי. בעקבות זאת גבר השימוש באש-מנגד כטקטיקה העיקרית.

ההתפתחות והשיפור הטכנולוגי ברמת ההגנה. בעשור האחרון השיגה ישראל התקדמות טכנולוגית ניכרת בתחום ההגנה מפני טילים ורקטות. אמצעי לחימה כגון 'כיפת ברזל', 'קלע דוד' והטיל חץ 3 – ובפן הטקטי יותר מערכות 'מעיל רוח' ו'חץ דורבן' – הפכו מבצעיים; בחלקם נעשה שימוש, ובאחדים מהם יש שימוש שוטף. הצמצום בפגיעתו הרעה של הירי תלול-המסלול סיפק לקברניטי ישראל "שקט תעשייתי" וסבלנות אסטרטגית בשאלה האם להגיב באופן צבאי נרחב או נקודתי. ברוב המקרים ביכרה ההנהגה הישראלית מדיניות הכלה עם תקיפות צבאיות כירורגיות-נקודתיות על פני כניסה למבצע צבאי נרחב. בשל הפגיעה המצומצמת והלא-קטלנית יחסית בעורף הישראלי, קיבלו ממשלות ישראל לגיטימציה ותמיכה שקטה בהעדפתן המתמשכת להימנע ממבצע צבאי נרחב.

המערכה שבין המלחמות (מב"מ). ישראל הרחיבה מאוד בעשור האחרון את ה"מערכה שבין המלחמות" (מב"מ). המב"מ מוגדרת כפעולות צבאיות חשאיות נגד יעדים המהווים איום אסטרטגי לטווח הבינוני והארוך על מדינת ישראל. רוב הפעולות נעשות על ידי אש-מנגד (בעיקר אווירית), והן ומכוונות נגד בניין הכוח של האויב (ובפרט איראן וחזבאללה): מפעלי טילים ומחסני טילים, מערכות הגנה, פיתוח טכנולוגיות מתקדמות יחסית (כגון כלי טיס בלתי-מאוישים לתקיפה), הברחת אמצעי לחימה, וכל הקשור לתוכניות גרעין צבאי. עוד כוללת המב"מ פעולות כירורגיות שנעשות בידי כוחות מיוחדים, ופעולות "לא קינטיות" דהיינו כאלו שנעשות שלא בכלים לוחמתיים. אופייה החשאי של המב"מ ממזער את הסיכון שהפעלתה תגרום להסלמה לכדי מלחמה או מבצע צבאי נרחב. כך, השימוש הרב במב"מ מצד ישראל ייתר למעשה את התמרון היבשתי.

*

מכלול השינויים הללו, שאירעו בשלושים השנים האחרונות, הוביל לכך שהתמרון היבשתי נעדר כמעט לחלוטין מהאפשרויות של צה"ל לפעולה. נוצר למעשה היפוך תפקידים בתורת הלחימה של צה"ל: אם התמרון היבשתי היה המאמץ העיקרי, ומאמץ האש מנגד פעל ככוח מסייע לו, הנה עתה התמרון היבשתי הוא לכל היותר

כוח מסייע למאמץ האש-מנגד. במבצעים הצבאיים הרבים ברצועת עזה לא השתמשה ישראל בתמרון יבשתי – למעט שימוש מוגבל וצר ב'עופרת יצוקה', וצר ומוגבל אף יותר ב'צוק איתן'. במבצע 'חומת מגן' ובמלחמת לבנון השנייה נעשה שימוש מוגבל יחסית בתמרון יבשתי. במב"מ, שהוא לב פעילותה הצבאית של ישראל כיום, ודאי שאין נעשה שימוש בתמרון יבשתי, וכנראה גם אין צורך בו – אך תוצאת לוואי של הדבר היא תרומה נוספת להתנוונות יכולות התמרון ושקיעת תודעת חשיבותו.

שקיעתה של תודעת ההכרעה

בראשית שנות התשעים החלו בצה"ל לגבש תפיסת-הפעלה חדשה, שייחסה משקל רב ל"עיונות מוגבל" בלחימה הלא-מאוזנת. מאמצע שנות התשעים טופחה התפיסה באורח שיטתי בידי 'המכון לחקר תורת המערכה' (מלת"ם) בהנהגת תת-אלוף במיל' ד"ר שמעון נוה, תת-אלוף במיל' דב (דוביק) תמרי וד"ר צבי לניר. המכון נסגר בשנת 2006 בעקבות אי-סדרים.

הרעיונות שפותחו במלת"ם חלחלו לפיקוד הבכיר בצה"ל ואף אומצו בידי הרמטכ"לים שאול מופז ובוגי יעלון, ולימים גם בני גנץ. בגרעינים נמצאה עבודת הדוקטורט של נוה, שהתבססה על הוגים פוסט-סטרוקטורליסטיים ופוסט-מודרניים ובהם ז'אן-פרנסואה ליוטר, קלוד פארן, ז'אק דרידה, פול ויריליו, ז'יל דלז ופליקס גואטרי. בריאיון ל'הארץ' באוקטובר 2007 תיאר נוה את ניסיונותיו להטמיע תפיסות של הוגים פוסט-מודרניים בתוך צה"ל. בין היתר סיפר כי השתמש בפילוסופיה של דלז וגואטרי כדי לחקות את שיטות הפעולה של הגרילה. הוא גם דרבן את קציניו לקרוא בכתבי השניים ולדון בהם. חיילים במלת"מ תרגמו לעברית טקסטים של פילוסופים צרפתיים, ביניהם דלז וגואטרי, ונוה חילק לקצינים שלמדו במכון טקסטים של ליוטר ושל ויריליו. "אביב [כוכבי] מדבר על 'תמרון מערבולתי' בשכם. לצה"ל לא אמרת את זה, אבל דלז מדבר על ... צורה כזו של פעולה", אמר נוה בריאיון. הוא גם סיפר כי הטמיע בצה"ל את צורת המחשבה הפוסט-מודרנית של הדה-קונסטרוקציה ("הרעיון של השתנות קבועה הוא שחרור") והתגאה כי נפגש עם "אנשים שהם רדיקליים יותר מהתפיסות הפוליטיות המקובלות. ישבתי עם אגמבן [פילוסוף מדיני איטלקי מהשמאל הרדיקלי]. הוא הבין שאני פי עשרה יותר חתרן ממנו, ועשיתי לו מניפולציות. ישבתי גם עם ויריליו".²⁹

המלת"מ גיבש את תפישת ההפעלה של צה"ל על-בסיס שילוב בין "תורת המערכות" (Theory System) – גישה בין-תחומית שמטרתה לבחון פעולות של "מערכת" באמצעות יחסי הגומלין הנוצרים בין הפרטים המרכיבים אותה והשפעתם על המכלול – לבין תורת המערכה שפותחה בצבא הסובייטי, ועניינה גישור וקישור בין הדרג האסטרטגי לדרג הטקטי. הנחת היסוד הייתה שצה"ל איננו נלחם עוד בכוחות צבאיים בלבד, אלא מנהל "מערכה" מול המערכת של האויב שבה יש מרכיבים של חברה,

תרבות, כלכלה ודיפלומטיה, מעבר לכוחות הלוחמים. יתרה מכך, ארגוני הטרור הם לכאורה חסרי מרכזי כובד שניתן לפגוע בהם על מנת להכריע. כיוון שכך, המערכה של צה"ל אינה יכולה להיות דרך הממד הצבאי בלבד – אם בכלל – אלא בעיקר דרך הממד הפסיכולוגי והתודעתי. זאת, באמצעות הפעלת "מנופים" ו"אפקטים" מצטברים שבכוחם לערער על "רציונל" המערכת של האויב וכך להביאה לידי קריסה תודעתית וניתור על השתתפות בעימות.

כך קנו להן שביטה גישות כגון "המנופים העקיפים" ו"מבצעים מבוססי-אפקטים" (Effects-based operations) שהתמקדו בשינוי תודעתי וערעור כוונות האויב, על-חשבון פגיעה ביכולותיו הצבאיות וחתירה להכרעה.³⁰ אך ההיסט אל הזירה התודעתית לא התרחש רק בתפיסת המערכה, אלא גם בהבנת תפקידו של הפיקוד בצבא. במקום לחפש הכרעה ולחקור כיצד ניתן להגיע אליה, בין היתר בכלים של למידה היסטורית ואמפירית (ולצידם, כמרכיב נוסף אך לא בלעדי, חשיבה פילוסופית יצירתית), במלת"מ העלו על נס את תהליך החשיבה עצמו: מעשה מתמשך של בנייה ופירוק וחזרו חלילה, שלעולם אינו נפסק, שכן המציאות אינה מפסיקה להשתנות. מגוף שתפקידו לבנות ולתכנן את הכוח למלחמה הבאה הפך המטכ"ל לדבר הדומה יותר לחוג לפילוסופיה או סוציולוגיה באוניברסיטת תל-אביב.

אין זה המקום לדון לעומק בתפיסות הפוסט-סטרוקטורליסטיות של נוה ושל חבריו במלת"מ ובחשיבה הפוסט-מודרנית. נסתפק בדוגמה אחת כדי להבין את הלך הרוח המחשבתי שעמד מאחורי תפיסת ההפעלה של צה"ל בשנות התשעים ואילך. ניקח, למשל, את גישתם הרדיקלית של האדריכל קלוד פֶּאָרְן והפילוסוף פול ויריליו הצרפתים, שבעצמם התבססו על האמן הספרדי המפורסם פבלו פיקאסו (מייסד הקוביזם ומבשר הסוריאליזם; ובמובן מסוים גם ממבשרי הפוסט-מודרניזם). פיקאסו חתר תחת הגיאומטריה האוקלידית והעלה על נס את הגיאומטריה הטופולוגית. כשם שפיקאסו "פירק" ו"חשף" את האימפרסיוניזם ואת הציור הריאליסטי לכדי תת-צורות חדשות (באמצעות עיוות האובייקט וקימוטו),³¹ ויריליו ופֶּאָרְן קראו לנטוש את הערים המתועשות והמכניות – המבוססות על זוויות ישרות וחלוקת מרחב קבועה-מראש – ותחת זאת להקים ערים המבוססות על "פונקציית האלכסון": זוויות אלכסוניות המאפשרות המשכיות של החלל, מבטלות את צורכי-השימוש הקבועים, ויוצרות מצבים אקראיים. המטרה היא ליצור המשכיות בין האובייקט לסובייקט, בין הארכיטקטורה למשתמש.³² נוה אימץ תפיסה זו של "המשכיות" (מכאן, למשל, הצורך שהוא רואה ברמה "מערכתית", היוצרת המשכיות בין הרמה האסטרטגית לרמה הטקטית. הוא השתמש בגישתם של ויריליו ופֶּאָרְן כדי להמציא את המונח "התמרון הריזומי". זהו תמרון שאינו מבוסס על גיאומטריה אוקלידית וקווי התקדמות ישרים, ואפילו לא על איגופים, ולא נועד מלכתחילה להכריע או לכבוש. תכלית "התמרון הריזומי" היא לחקור ולהבין את המערכת היריבה, ואז לערער את רציונל המערכת שלה באמצעים שונים כמו כלכלה, דיפלומטיה, תרבות, וגם צבא.

על פי גישה זו, יש לעקור את יסודות המחשבה הצבאית הקלאסית, הליניארית, כגון מחשבת פון-קלאוזביץ, בדבר לחימה לצורך הכרעה בקרב,³³ ואף את התפיסה הליניארית של זירת הקרב עצמה – ולהקים תחתיהן מערכה רב-ממדית שבה יימתחו הזוויות לכל כיוון אפשרי, על מנת למנוע חסם מחשבתי ובנליות ולערער את רצינות המערכת היריבה.

גישת "אמנות המערכה" קסמה לצה"ל, שכן היא טשטשה – כמיטב המסורת של הגישה הפוסט-מודרנית – את מושג המלחמה ואת ההבדל בין מלחמה לשלום, ודיברה על "עימות בעצימות-נמוכה" (Low-intensity conflict), המביא בכניפו צמצום ניכר בפגיעה בחיי לוחמים. מציאות זו הובילה להיפוך שהזכרנו ביחס בין התמרון לבין האש-מנגד. זו האחרונה, ובעיקר האש האווירית, הייתה לגורם מרכזי בהשגת "אפקטים".

השטח, שנתפש בעבר במחשבה הצבאית כנכס, הפך בתפיסה החדשה לנטל ולמטרה מיותרת ולא הכרחית. ואמנם, אחד מהביטויים של המלת"מ היה מסמך תפיסת ההפעלה המטכ"לית של צה"ל משנת 2006, שבה הופיעה פרשנות חדשה לסוגיית ההכרעה. נוצרה הבחנה בין "הכרעה קלאסית" לבין התמודדות ב"עימות המוגבל" (עימות לא-מאוזן בין ישראל לארגוני טרור המתרחש במרחבים סבוכים או במרחבים עירוניים צפופים). יצירת הבחנה זו כשלעצמה, היה בה כדי להטמיע בשורות צה"ל ובדרג המדיני את המסר שאין דין הכרעה בלחימה לא-מאוזנת כדין הכרעה בלחימה המוסכמת. במקום הכרעה בלחימה, תפיסת ההפעלה של צה"ל החלה לקדם "רצף אפשרי של מנגנונים לסיומם" של עימותים, כלשון מנסחיה. "ברצף זה ניתנה עדיפות ל'הסדרה', שמשמעותה יצירת מציאות אסטרטגית נוחה, ובכללה – הפסקת האלימות, גם אם ללא 'הכרעה' ברורה בשדה הקרב".³⁴ במילים אחרות: במלחמה מוסכמת אפשר אומנם להכריע, אך לא בלחימה הקיימת בימינו, לחימה לא-מאוזנת נגד ארגוני טרור.

גם כאשר נעשה שימוש בתמרון באופן מוגבל, כמו למשל במלחמת לבנון השנייה, אפשר היה להבחין בהשפעות של גישת "אמנות המערכה". לתוך הרמות המערכתיות והטקטיות בצה"ל חדרו באופן שיטתי מונחים מורכבים, מופשטים, עמומים ולא-מובנים מתחום תורת המערכות והגישה הפוסט-מודרנית, והחליפו מונחי יסוד צבאיים מוכרים כגון מטרה, כוונה, שיטה, כוחות ומשימות.³⁵ בין שאר המונחים החדשים אשר ליוו את השינויים בתפיסת האויב והדרכים להתמודד עמו, ואשר התנחלו לא רק במטה הכללי של צה"ל אלא חלחלו אל הפיקודים המרחביים ואל דרגי שדה השונים, נמנים 'השתבללות' (הקטנת החשיפה לאויב), 'רקמה סופגת' (כושר סיבולת), 'התנפלות נחילית' (הגעה של כוחות קטנים יחסית לנקודה או נקודות מסוימות מכמה כיוונים), 'צרצורים' (תנועה שקטה של כוחות רגליים בשטח אויב), 'ענן צרעות' (הסתננות רחבת-היקף בחשאי) 'תמרון הדעת' (פעולות שמטרתן להשפיע השפעה פסיכולוגית על אויב במטרה לשנות את דעתו או החלטתו; צריבת תודעה); (הטמעת "הלם ומורא"

באויב); שלטנות אווירית' (מתן עדיפות להפעלת אש-מנגד מהאוויר), 'חישה מרחוק' (סקירה ומיפוי שטח וכוחות, איסוף מודיעין ממרחק), 'מולקולה דינמית' (יחידות קטנות, רב-זרועיות, שמטרתן ליצור את "האפקט הנדרש") ועוד שלל ביטויים והוראות עמומים וקשים-להבנה עבור הפיקוד הטקטי ואף עבור חלק מהפיקוד האסטרטגי ('עקיפה חד-לילית', 'הקפאת מרחב הפעולה', 'לכידת וכליאת המרחב' ועוד).³⁶

הדרג הגבוהה אולי למד את המושגים לעומק, אך לא כן דרגי הפיקוד בשטח שהתקשו לתרגם לידי מעשה ולהתאימם למציאות. חיילים ומפקדים, ואף קצינים בכירים, לא הצליחו להבחין בין תיאור הפעולות לבין מטרות הפעולות. בעיקר הובכו אנשי המילואים, שלא השתתפו באופן סדיר בהדרכות ובהרצאות הפילוסופיות מבית ההוגים הצרפתיים. התוצאה הייתה בלבול מושגי שהשפיע לרעה על הרמה המבצעית במלחמה.

כאמור, ישראל חוותה את השפעות תורת "העימות המוגבל" גם בסדרת המבצעים הצבאיים של צה"ל ברצועת עזה מאז נפילתה בידי חמאס, שכולם הסתיימו ללא תמרון יבשתי, או בתמרון מוגבל ביותר, ובלא הכרעה צבאית של חמאס וארגוני הטרור. התורה הצבאית הקלאסית שהתבססה על יוזמה, כיבוש והכרעה, נזנחה כליל. לא עוד כיבוש שטחים, השמדת האויב ואמצעיו, אלא שימוש בהפצצות אוויריות ככלי להעברת מסרים מאיימים שנועדו להשפיע על תודעת האויב. לא עוד יוזמה והתקפה, אלא "הכלה" והמתנה שהאויב יעבור מהפך תודעתי ויחליט סוף-סוף שהוא מעוניין להגיע למדשאות הבית הלכן לחתום על הסכמי שלום.

ההשפעה על בניין הכוח

לנוכח כל אלה, תהליכי בניין הכוח של צה"ל בעשורים האחרונים התנהלו בראייה-כוללת חסרה, המוטה באורח מובהק לטכנולוגיה ולאש-מנגד, במיוחד מהאוויר.³⁷ אם המטרה היא ליצור "אפקטים" שישנו את תודעת "המערכת" היריבה, אזי אין צורך בהכרעה וממילא אין גם צורך בתמרון יבשתי ככלי למימוש ההכרעה. באין צורך בהכרעה, לא הציע צה"ל לדרג המדיני נקודות הכרעה אצל האויב המחייבות תקיפה, ומכאן שהאפשרויות של ממשלת ישראל לבחור בהכרעה היו מוגבלות במקרה הרע או לא-קיימות במקרה הרע יותר. ובאין צורך בתמרון יבשתי כוחות היבשה הוזנחו, ועד לפני שנים ספורות נתפסו כחלק מהבעיה ולא כחלק מהפתרון.

העדפת מאמץ האש-מנגד התבטאה בעיקר בבניין הכוח ובהפעלה של חיל האוויר ושל המודיעין (כמי שנדרש לייצר את בנק המטרות התומך את חיל האוויר).³⁸ נוסף על כך, צה"ל בחר להצטייד ביכולות טכנולוגיות כבירות אך השקיע הרבה פחות במה שקשור לפיתוח התפיסה שתגדיר את הייעוד שלהן.³⁹ בכך נמנע הצבא מלעצב ולהתאים את כוחו לאתגרים המשתנים.⁴⁰ כך, גם אם התעורר בצה"ל הרצון לשנות את דפוס

החשיבה ולשוב ולהציע לדרג המדיני הכרעה, הכלים לעשות כבר לו נמצאו לו לאחר שנבנה לאורך שנים ל"מאבק תודעתי" נטול הכרעה צבאית.

אלא שהאויב שנגדו נלחם צה"ל בעשורים האחרונים מתעניין פחות בפילוסופיה צרפתית ויותר בניסיון פיזי לפגוע במדינת ישראל ובאזרחיה. מובן שחזבאללה וחמאס מקדישים מחשבה ומשאבים רבים להיבט התודעה שבמאבק נגד ישראל; אולם הם עושים זאת נעשה כחלק ממדיניות כוללת, או אסטרטגיה צבאית רחבה. את מרב מרצם ומשאביהם מקדישים ארגוני הטרור – שכבר הפכו לצבאות טרור – לתקיפת ישראל ואזרחיה באמצעים צבאיים טקטיים שונים דרך מבצעים צבאיים, "סבבי לחימה" ותקיפות יזומות ו"אקראיות", בלי לחכות ל"צריבת תודעה" או להתפלפל בדיונים מופשטים ומתמשכים על תיאוריות צבאיות. צבאות טרור אלה אף מתעצמים באופן שוטף. הם רוכשים ומייצרים אמצעי לחימה, תוך התמקדות ברקטות ארוכות טווח וניסיון לשפר את דיוקן; משפרים את כושר הלחימה של חייליהם ואת יכולת ההיטמעות שלהם, מטמיעים נשק ותחמושת במרחבי אוכלוסייה צפופים, משכללים את אמצעי הפיקוד והשליטה שלהם, ומרחיבים את ממדי הלחימה אל מרחבים חדשים: אל התווך התת-קרקעי (במנהרות), התווך התת-ימי, והרום הקרוב-לקרקע (בעזרת מטוסים ללא טייס ורחפנים).⁴¹

במסמך שכתב ב-2005 קבע אחד המפקדים בצה"ל כי הלקח העיקרי מהלחימה נגד חזבאללה בשנות התשעים ובתחילת שנות ה-2000 הוא ש"יכולות האש מן התווך (מהאוויר וממרחק) לא נתנו מענה אפקטיבי מלא לאתגר שבהתמודדות מול מטרת בעלות אורך חיים קצר, אשר לעתים הוסתרו תחת שיח או נורו מפתח מערה מוצלת. היכולת להשתנות בין הפעלת אש לבין תמרון קרקעי וקרב קרוב היא תנאי להכרעת הגרילה של חזבאללה. לא ניתן להכריע את חזבאללה ללא מגע קרוב"⁴². למרות זאת, במלחמת לבנון הראשונה, במלחמת לבנון השנייה ובמבצעים השונים ברצועת עזה הועדפו מערכות המבוססות בעיקר על אש-מנגד ופחות על תמרון. התמרון, אם בוצע, היה מוגבל בהיקפו, ולעתים קרובות מהוסס ולא שלם.⁴³

להחזיר את התמרון למרכז

בשני העשורים האחרונים צברו ארגוני הטרור שישראל מתמודדת איתם הישגים פוליטיים וצבאיים יחסיים. כך למשל חמאס מושל כיום בשטח ובאוקלוסייה מוגדרת וחזבאללה מושל הלכה-למעשה בלבנון. הם מחזיקים ברבבות רקטות וטילים (נכון להיום, עשרות בלבד מהם מדויקים), וכן בטילים נגד-טנקים ונגד-מטוסים, בכלי-טיס בלתי-מאוישים (כטב"מים), באמצעים מיוחדים לראיית לילה, במערכות לחימה אלקטרונית, ביכולות במרחב הסייבר, בכוחות קומנדו ימי, בכוחות מיוחדים ביבשה, ביכולות לחימה תת-קרקעית, ובמקרה של חזבאללה גם בניסיון בלחימה נגד מיליציות אחרות.⁴⁴

ארגוני הטרור היו אם כן לצבאות טרור. יש להם עוצמה צבאית מוסכמת ותת-מוסכמת (Sub-Conventional), היררכיה ברורה יחסית, מערכות פיקוד ושליטה, ותמיכה של מוסדות פוליטיים. צבאות טרור הם "שחקני כלאיים" (Hybrid actors): הם משלבים מרכיבים ויכולות של פעולות טרור, לוחמת גרילה ולוחמה סדירה. אלה הם האויבים החזקים ביותר של ישראל במעגל הראשון והשני כיום ובעתיד הנראה לעין, והם מציבים איום יסודי על המדינה. "איום יסודי" מוגדר כאיום המסכן במידה ניכרת חיי אדם, נכסים ואינטרסים חיוניים של המדינה. איום זה עשוי להתממש בדמות כיבוש שטח בתוך ישראל ובמתקפת פתע בכמה חזיתות במקביל.⁴⁵ סביר להניח שבמערכה הבאה ינסה האויב לפגוע לא רק בתשתיות לאומיות בישראל אלא גם ביכולות ובנכסים צבאיים בעורף האסטרטגי – כדי לשבש את הגיוס, ההכנות, הניוד והפעולות של כוחות צה"ל. לשם כך הוא יכוון את האש שלו לעבר בסיסי חיל-האוויר, מפקדות ומתקנים חיוניים, מחסני החירום, הצירים ושטחי הפריסה של צה"ל.

צבאות הטרור שישראל מתמודדת איתם הם בעלי יכולות הישרדות והסתתרות גבוהות, המקשות על פגיעה בהם וביכולותיהם. במלחמה איתם, לא נוכל להתבסס על כוחו של חיל-האוויר; בזאת נוכחנו כבר לאורך סבבי הלחימה בשני העשורים האחרונים. לא יועילו גם התבססות בלעדית על מבצעים חשאיים של כוחות מיוחדים, או התמכרות לפעולות המב"מ. צה"ל חייב להעמיד צבא מוכן וקטלני שיחתור להכרעה. מלחמה או מערכה קצרה תחייב הפעלת תמרון יבשתי, שכן יהיה צורך להגיע לעומק האויב ולהשמיד אותו, את אמצעי-הלחימה שלו ואת נכסיו הצבאיים והתשתיתיים באופן תכליתי.

ההכרעה תושג באמצעות פגיעה במרכזי הכובד של האויב – והללו ישנם גם ישנם, בניגוד לטענות של חוקרים, פרשנים ונבחרי-ציבור שטוענים שאין. מרכזי הכובד של צבאות הטרור הם בכירים בהנהגה, ריכוזי לוחמים, ושטחים הנתונים בשליטתם. ההכרעה תושג אפוא על ידי תמרון לשטח האויב שיאפשר כיבוש, החזקה ובידוד של שטחים; נטרול מספר גדול של לוחמיו והשמדת נכסיו הצבאיים; וחסול ממוקד של בכירי הארגונים באמצעות חיל האוויר.

מהלומה צבאית משולבת, מסונכרנת ורב-זרועית תצמצם את יכולות האויב לפגוע בעורף הישראלי בשיגור רקטות ובשאר אמצעים; תשלול ממנו יכולות אסטרטגיות תשתיות מנהרות הטרור בתוך רצועת עזה (ולא רק מנהרות חוצות לישראל); תטיל עליו "הלם ומורא" בפגיעה ב"קדושת האדמה" שלו, קרי כיבוש שטחים והחזקתם לפחות לכל תקופת הלחימה; ותפגע ברצונו להמשיך בלחימה, באמצעות חיסולים ממוקדים ופגיעה בלוחמים רבים בשטח. מצב זה יוביל לכניעה מהירה של האויב ויאפשר למדינת ישראל מרחב מדיני של קבלת החלטות – יהיו אשר יהיו.

*

נסכם: מלחמה, גם כזו שיחסי-הכוחות של הצדדים הלוחמים בה אינם מאוזנים, יכולה להיות מוכרעת אך ורק על ידי שימוש בכוחות יבשתיים, הנעשה כחלק משימוש נרחב בכלל היכולות הצבאיות והלא-צבאיות. עדות מוחשית לכך ניתן לקבל ממלחמות העבר בין מדינות לארגוני גרילה וטרור. אי אפשר לנצח אויב במלחמות "נקיות" מהאוויר, והוא אינו מתרשם מהניסיון להשפיע על תודעתו בלבד באמצעים פירוטכניים של אמנות האש ופעלולי העשן.

הדבר נכון גם במקרה הישראלי לנסיבותיו הייחודיות. ההתעצמות הצבאית של האויב והפיכתו לצבא של טרור מחייבות את מדינת ישראל, ואת צה"ל בפרט, להיערך למלחמה שתהיה ביסודה דומה למלחמות בין ישראל למדינות ערב עם הקמתה, אלא שישולבו בה טרור וגרילה ועוצמות אש שהעורף הישראלי טרם הכיר. התמודדות זו תחייב שימוש בתמרון יבשתי כחלק מתמרון רב-זרועי נרחב. התמרון צריך להיות מכוון להכרעה צבאית בלחימה עיקשת ומורכבת, שסביר מאוד להניח כי תגרום לאבדות קשות בקרב הצבא.

נקודה זו היא רגישה מאוד, ובצדק, בקרב החברה הישראלית, ובחברה המערבית הדמוקרטית בכלל. אלא שנדמה כי נשכח מאיתנו שמטרתו העיקרית של הצבא היא להגן על האזרחים ועל העורף, ולא ההפך. אין להיחפז להשתמש בצבא, אך בלית ברירה יש לעשות זאת – ואז, רצוי שהשימוש יעשה באופן המיטבי והמועיל ביותר למדינה ולאזרחיה.

כדי לשנות את דרכי-הלחימה של צה"ל, נדרש קודם לכן לשנות את דפוסי-החשיבה בצבא בקרב הקצונה הבכירה בדרג המערכת והאסטרטגי. זאת, באמצעות התמקדות מחודשת בלימוד מקרים היסטוריים, וחזרה ליסודות התיאוריה הצבאית המבוססת על כתבי הוגים והיסטוריונים צבאיים דוגמת הרוטודוס, תוקידידס, קסנופון, יוסף בן-מתתיהו, ומאקיאווולי – ומאחרים מהם כגון קרל פון-קלאוזביץ, אנטואן-אנרי ז'ומיני, יוֹ סְטְרוֹן, ויקטור דיוויס הנסון, מייקל הווארד ודאגלס מקגרגור. רק השבת המונחים המהותיים והבסיסיים ללקסיקון הצבאי תוביל לשינוי אמיתי בתפיסת ההפעלה ובדרכי-הלחימה שיתרום להשגת הכרעה בשדה-הקרב. כפי שכתב הגנרל האמריקני ג'יימס מאטיס, לימים מזכיר ההגנה האמריקני, בהיותו מפקד פיקוד מרכז בצבא ארצות הברית, בעקבות הניסיון של ישראל במלחמת לבנון השנייה:

השימוש ב'אפקטים' בלבד את מה שהיה בעבר תהליך ישיר ומעוצב היטב לקביעת 'מטרות'. יתר על כן, השימוש בו יצר ציפיות לא-מציאותיות לחיזוי, ותיאבון מצד המטה האמריקני למידע עקר. הוא דורש רמות בלתי ניתנות להשגה של ידע על האויב, המפעיל את רצונו העצמאי. הדרך הטובה ביותר להתקדם היא באמצעות ביסוס-מחדש של המונחים והמושגים שלנו, על ידי חזרה לעקרונות עתיקים. אלה כוללים פקודות משימה,

כוונה חד-משמעית של המפקד, וניסוח ברור של מטרות, דרכים ואמצעים שמומשו בלחימה ומעוגנים היסטורית בטבע של המלחמה. זאת, תוך שילוב הנושאים המשתקפים בסביבה המורכבת יותר של ימינו, ככל שההיגיון מחייב.⁴⁶

1. אריאל רייכרד, "המיתוס של העימות האסימטרי", **מערכות** 448, אפריל 2013, עמ' 5.
2. שם, עמ' 5; יגאל אייל, "מגרילה לצבא גרילה" ובחזרה: הלחימה על נקודות התורפה", **יסודות** 2, דצמבר 2020, עמ' 9-45.
3. אייל, "מגרילה", עמ' 13.
4. רייכרד, "המיתוס", עמ' 5.
5. שם.
6. שם, עמ' 6.
7. טל טובי, "הניסיון הבריטי במלחמות נגד גרילה: מלאיה וקניה כמקרי מבחן", **מערכות** 402, אוגוסט 2005, עמ' 63.
8. שם, עמ' 65.
9. שם, עמ' 66.
10. שם, עמ' 68.
11. אריאל רייכרד, "הכרעה צבאית בעימותים אסימטריים: פרדיגמה חדשה לניצחון מול ארגוני גרילה וטרור – סרי לנקה כמקרה מבחן ולקחים לישראל", **סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון**, יוני 2014, עמ' 47-52.
12. טל טובי, "חסמים גבולות במלחמה נגד כוחות לא סדירים: אלג'יריה, וייטנאם וישראל כמקרי מבחן", **קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה**, 2010, עמ' 19.
13. שם, עמ' 20.
14. שם, עמ' 26.
15. טל טובי, "ניצחו בקרב – הפסידו במלחמה", **מערכות** 431, יוני 2010, עמ' 41.
16. שם, עמ' 44.
17. שם, עמ' 46.
18. יריב פלג, "מבצע חומת מגן: שלב אחר שלב", **Mako**, 12 בספטמבר 2013.
19. סרן נ', "עם הגב לחומת מגן – האינתיפאדה השנייה: כך ניצחה ישראל באיו"ש והפסידה בעזה", **מערכות** 457, אוקטובר 2014, עמ' 21.
20. שי לוי, "עשור לחומת מגן: מה נשתנה", **Mako**, 29 במארכ 2012.
21. יובל בזק, "בין הכרעה לניצחון – בין תמרון לשחיקה",
22. ראש מחלקת תורת לחימה באגף המבצעים בצה"ל, "המשגת התמרון כחלק מהשפה הצבאית בצה"ל", **מערכות** 479, 2018, עמ' 36.
23. שם.
24. אסטרטגיית צה"ל, אתר צבא ההגנה לישראל, 2015, עמ' 29.
25. עדו הכט, "מה זה תמרון רב-זרועי?", **מערכות** 479, 2018, עמ' 32-33.
26. יואב הר-אבן, "שדה הקרב היבשתי – משימות פועלה ושילוביות להיתרון יכולות", **בין הקטבים** 16-17, 2018, עמ' 86.
27. גבי סיבוגי ויובל בזק, "האם רואים יבשה באופק? בין תפיסת התמרון הזרועי לתפיסת התמרון היבשתי הרב-זרועי", **מערכות** 482, 2019, עמ' 29.
28. ערן אורטל, "קץ להדחקה – עידן שישי בלוחמת היבשה", **בין הקטבים** 6, 2016, עמ' 116.
29. יותם פלדמן, "ראש נפץ", **הארץ**, 23 באוקטובר 2007.
30. נדיר צור, "מבחן התודעה: משבר המשמעות בצה"ל ובחברה וחשיפתם במלחמת לבנון השנייה", **צבא ואסטרטגיה** 2 (2), אוקטובר 2010, עמ' 9.
31. יגאל ורדי, **ויווה פיקאטו: פרשנות אסתטית ליצירתו, תל-אביב: משכל**, 2007.
32. Claude Parent, *The Function of the Oblique: The Architecture of Claude Parent and Paul Virilio 1963-1969*, London: AA Publishing, 1996.
33. אריאל וישנה, "אל תשכחו את קלאוביץ", **השילוח** 15, יולי 2019, עמ' 85-100.
34. דנה פרייזלר-סווירי, "מה אפשר ללמוד מתהליך פיתוח תפיסת ההפעלה (2006)?" **בין הקטבים** 10, 2017, עמ' 18-20.
35. יהודה וגמן, "עימות מוגבל – הכישלון", בתוך חגי גולן ושאלו שי (עורכים), **העימות המוגבל, תל-אביב: משרד הביטחון**, 2004, עמ' 252-253.
36. אלוף תמיר ידעי, שהיה בומן מלחמת לבנון השנייה מפקד חטיבת גולני בדרגת אלוף-משנה, נתן ביטוי לתסכול ולחוסר-ההבנה של הפיקוד הטקטי כשאמר

41. סיבוני ופרל-פינקל, "בניין הכוח", עמ' 147.
42. יששכרוף והראל, קורי עכביש, עמ' 116.
43. שלח, האומץ לנצח, עמ' 28-53.
44. עומר דוסטרי וקובי מיכאל, "ההתעצמות הצבאית של חמאס", בתוך אודי דקל, בנדטה ברטי וענת קורץ (עורכים), משבר רצועת עזה: מענה לאתגר, תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2018, עמ' 41-49.
45. גבי סיבוני ויובל בזק, "התמרון היבשתי הרב-זרועי לנוכח אתגרי העתיד", מערכות 484, יולי 2019, עמ' 31.
46. James Mattis, USJFCOM Commander's based Operations, Guidance for Effects Parameters 38 (3), Autumn 2008, p. 22
- לאחר המלחמה: "אני גולנצ'יק, אני לא מכיר צרצורים". אבי יששכרוף ועמוס הראל, קורי עכביש: סיפורה של מלחמת לבנון השנייה, תל-אביב: ידיעות ספרים, 2008, עמ' 246.
37. גבי סיבוני וגל פרל-פינקל, "בניין הכוח בצה"ל מאז מלחמת ששת הימים", בתוך: קובי מיכאל, גבי סיבוני וענת קורץ (עורכים), שישה ימים וחמישים שנה, תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2017, עמ' 144-145.
38. גרשון הכהן, מה לאומי בביטחון הלאומי?, בן-שמון: מודן ומשרד הביטחון, 2014, עמ' 97-95.
39. עפר שלח, המגש והכסף: מדוע דרושה מהפכה בצה"ל, אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן, 2003, עמ' 38-44.
40. עפר שלח, האומץ לנצח: מדיניות ביטחון לישראל, תל-אביב: ידיעות ספרים, 2015, עמ' 161-162.